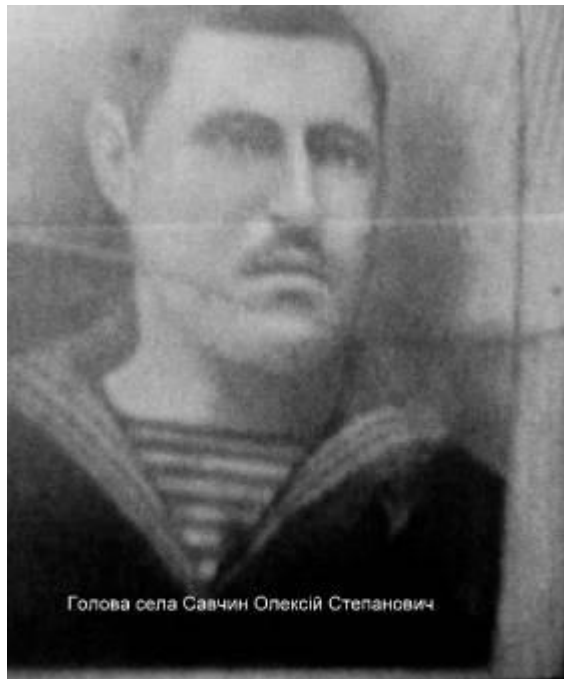

2017

Дослідник Поліського
краю

Савчин О.М.

Голова села Савчин Олексій Степанович

[БЕЗ ДОРОГИ НАЗАД]

Це була війна без лінії фронту. Точніше, цей фронт пройшов через хутора, двори і окремі обійстя. Більше десяти років люди Поліського краю жили в умовах, коли день і ніч належали різним «власностям».

Війна без лінії фронту

Пройшло вже чверть століття після скасування радянських цензур, і тепер нарешті з'являються художні продукти про другий, нешаблонне сприйняття "війни після війни", останні салюти якої прозвучали лише в 1960 році, коли українські повстанці дали свій останній бій.

Жаль, що так мало дослідників, ризикували розібратися в часі, розкривати наміри та показати характеру діючих осіб - як видних, так і абсолютно звичайних. Показати трагедію українців, затиснутих між двома тоталітарними "соціаліями".

Це була війна без лінії фронту. Точніше, цей фронт пройшов через хутора, двори і окремі обійстя. Більше десяти років люди Поліського краю жили в умовах, коли день і ніч належали різним «владам».

День: це був час Совітів з українськими школами, де "москальки", молоді вчителі російського мови - милі дівчата, - навчали дітей віршів про дружбу, батьківщину, родину і обов'язково про товариша Сталіне. Це здається нікчемним, але саме їх життя не коштувало нічого

Коли наступала ніч, влада змінювалась. Селянин, або голова колгоспу, демобілізований воїн робітничо-селянської Червоної армії, комсомолец і навіть орденосець міг виявитися повстанцем. Бандерівці перевдягалися ту форму НКВС чи МГБ, а червоні спецзагоши перевдявшись у бандерівські однострої чинили кожен по своєму праведну справу.

Лексій - це, звичайно, напіввидуманий персонаж. Це мій дід. Це одночасно колективний образ сорокалітніх, часто безумних героїв того часу.

Світлина

Я народився в Сарненському Поліссі через десять років по війні. В той час зброя у поліщуків була майже у кожній стрісі. У чоловіків було при собі озброєння просто так, для самозахисту. Далеко ходити не треба було, хоча б у ближній ліс. Туди де йшли бої. Навіть валялися людські кістки, як радянських, так і гітлерівських вояків. Траплялися і в цивільному зітлілому вбрані. Не надто турбувалися таким фактом. Саме у таких місцях, трофеїв було скільки завгодно: і пістолети, і машини ...

Особливо везло тому, хто знав, де шукати військові склади. Партизани часто робили такі запасники, а коли втікали, залишали зброю і боєприпаси прямо в підземних арсеналах.

Але повернімося в той час, коли в лісах хазяйнували «хлопці» зі зброєю в руках.

Я свого діда живого не застав. Знаю лише зі світлини, на якій він зображений матросом Балтійського польського флоту, бо ж у 1920 році большевіцький вождь Ленін на вимогу Брестського миру віддав Полісся полякам. Дід з 1900 року народження, тож був призваний на службу. Під час окупації німцями односельцями був обраний сільським старостою.

Без дороги назад

Дослідник Савчин О.М.

Зі знімка дивився парубок – матрос, в безкозирці і тільняшці. Навіть по фотографії помітно, що він старанно брився і взагалі стежив за собою. Він не заклопотаний, губи щільно стиснуті. На загал в ньому вдавалося щось нетерпиме, щось таке потаємне - незважаючи на порівняно молодий вік. Фото зробили по груди, але навіть так в осанці вдавалася сила, і не тільки фізична: він був худощавий, широкоплечий - помітно міцний; злегка прищурені очі, дивляться прямо на мене, і немов підказують - в цей момент людина знаходиться в стані стиснутої пружини. І якщо вона розряджається, краще тому, ким не задоволена ця людина, поряд не стояти...

Чого їм було потрібно?

Дивлячись на довоєнне фото діда, я вкотре задаю собі запитання:

- Чого їм було потрібно? Жили при Польщі, як кріпосні. Жебраками, голі, босі ...Зрозуміло, чому тоді почали терор. З німцями теж трохи повоювали ... Тільки цього нам раніше не говорили, хоча насправді вони в сорок першому зустрічали німців хлібом-сіллю як визволителям, а в сорок другий - півроку лише минуло - цих самих визволителів нищили нещадно.

Розумію, в німцях розчарувались. Але що ж їм радянська влада поганого зробила? Адже згідно замітки в газеті за 1947 рік «Заможно и культурно зажили колгоспники. У багатьох є патефони, радіоприймачі, велосипеди. У колгоспних клубах на виставах і концертах повно людей». – Чому ж тоді ці грамотні і заможні колгоспники з патефонами кормили бандерівців по ночах. Я дійсно тоді не розумів, чому полісяни так жорстоко протистояли не тільки тим, хто їх гнобить, як польські галичани чи німецькі фашисти, а й ті, хто справді звільняє народ від ярма.

Крім того що вбивали зайд, ще й вели потужну агітаційну роботу. Залякували тих, хто вступав в колгоспи, тероризували керівництво сільських і селищних рад, фактично забороняли місцевим їхати працювати на Донбас. Погрожували фахівцям, яких переводили на роботу сюди. Особливо вчителі. Так повстанці намагалися боротися проти радянзації..

Вникнувши в суть цього терміну я зрозумів, ш основна боротьба велася проти впровадження радянських цінностей, політики партії, уряду. Особливо проти антирелігійного виховання. Адже на Поліссі усі Богу молилися, але прийшли вчителі і толкували: не будьте, мовляв, рабами Божими. Звичайно, уроки російської мови їм не подобалися, взагалі викладання російською. Де ж їм інших взяти, якщо вчителі - не наші, з Росії. До того ж не є таємницею, що вони співпрацювали з органами. Споконвіку, мислячі люди, опора влади. Очі і вуха, спостерігають, слухають ...

Для більш повного розуміння давайте в уяві відтворимо тогочасні події перевтілившись в образи новопризначеного співробітника НКВС Савченко Олексія та повстанця Лексія Савчина, одночасно.

Оперативна аналітика

Мене українця східняка –капітана Савченко Олексія призначили старшим оперуповноваженим НКВС в один з поліських районів Рівненщини.

Ночував в міліцейській управі, в кабінеті начальника міліції, на вузькому скрипучому тапчані. На новому місці не спалося, тож ночами знайомився з оперативною аналітикою обстановки на Західній Україні. Обстановка була вкрай невтішною. Навіть у моєму серці закралася тривога за власне життя. А хіба можна було спати спокійно, якщо у ввіреному мені районі 27 лютого 1944

Без дороги назад

Дослідник Савчин О.М.

сотня оунівців, перевдягнених у форму солдатів і офіцерів Червоної Армії, зробила бандитський напад на село Люхча Сарненського району Рівненської області. Бандити вбили голову сільради і вирізала чотири сім'ї радянського і партійного активу [1].

Двома днями пізніше інша банда УПА на стику Гощанського та Острозького районів тієї ж області здійснила злочинний замах на життя командувача фронтом генерала армії М. Ф. Ватутін.

Як повідомлялося в довідці НКВС СРСР за 9 червня 1944 року, у міру звільнення Червоною Армією Чернівецької області від німецько-фашистських загарбників націоналістичне підпілля і бандформування УПА значно активізували свою підривну і терористичну діяльність, спрямовану на зрив заходів, що проводяться з відновлення Радянської влади на території Чернівецької області. Початок активізації банд УПА відноситься до 2-ї половини квітня 1944 року. Найбільш ураженими бандитизмом виявилися Вашковський, Вижницький, Путиловський, Сторожицький, Кіцманський та Хвамський райони.

На території Вижницького району в квітні 1944 року бандитами повністю знищена телефонний зв'язок, зрізані стовпи, спалений стратегічний міст через річку Черемош, що з'єднує Вижницю з м. Кути Станіславської області. У Вижниці бандою УПА спалені три магазини з товарами і все склади з запасами лісоматеріалів на лісопилному та фанерному заводах. У селі Бергомеж Вижницького району бандити спалили радгосп.

14 квітня в селі Мілієве Вижницького району бандити вчинили звірячу розправу над сім'єю колишнього голови сільради Шендра, який перебував на той момент у рядах Червоної Армії. У тому ж селі бандити вирізали сім'ю єврея Шеффера.

17 квітня в селі Глиниця Вашковський району бандитами спалено будівлю сільради.

20 квітня банда УПА обстріляла райцентр Вижницю.

У ніч на 23 квітня озброєна банда чисельністю в 20 чоловік, одягнених у форму солдатів німецької армії, зробила наліт на село Карапатчина Вашковський району, вбила голови колгоспу, трьох бійців винищувального батальйону, сторожа сільради і одну жінку.

Поряд з активізацією бандитської діяльності оунівці в ряді районів Чернівецької області посилено поширювали різні антирадянські листівки із закликом до активної боротьби проти Радянської влади і участі в нібито підготовлюваний збройний виступ УПА в тилу Червоної Армії. Одночасно з цим ОУН і УПА місцевому населенню категорично забороняють приймати будь-яку участь у роботі місцевих органів Радянської влади [2].

Аналогічні повідомлення йшли в Москву і Київ з інших областей і відомств.

З доповіді командування військ з охорони тилу 1-го Українського фронту про бойові дії прикордонних частин в Західній Україні в січні-березні 1944 року:

У минулому кварталі службово-оперативна і бойова діяльність військ проходила в новій, більш ускладненою обстановці. Нове полягало в тому, що в зв'язку з успішним проходженням Червоної Армії на Захід і звільненням від німецької окупації областей Західної України наші війська поряд з проведеною службово-оперативної діяльністю з охорони тилу зіткнулися з розвиненою бандитської мережею - українсько-німецькими націоналістами. Таким чином, наші війська поряд з виконанням

Без дороги назад

Дослідник Савчин О.М.

основного завдання з охорони тилу фронту повинні були проводити значними силами бойові операції по ліквідації великих і дрібних банд, що діють як поблизу, так і на віддаленій відстані від фронту ...

Ліквідуючи банди українсько-німецьких націоналістів, війська зустрілися з хитрощами методами, труднощі боротьби з якими уклалися в тому, що збройні банди українсько-німецьких націоналістів, керовані створеними оунівськими центрами, користувалися розробленими ще далеко до приходу Червоної Армії мерзенними терористичними прийомами і хитрощами методами боротьби.

Банди українсько-німецьких націоналістів мають оборонні споруди (окопи, бліндажі, землянки, ходи сполучення) в лісах, ярах і в деяких населених пунктах з запасами продовольства, боєприпасів, створеними і поповнювати за рахунок місцевого населення як в добровільному порядку, так і в порядку його пограбування, а також під час нападу на підрозділи і обози Червоної Армії ...

Таким чином, наші війська, особливо 2-й і 16-й погранполкі, а також по одному батальйону від 90-го і 92-го погранполков, виявилися в новій, більш ускладненою обстановці ...

Несучи службу з охорони тилу фронту і ведучи бойові дії з ліквідації українсько-німецьких націоналістів, частини військ (2-й, 16-й полки і виділені по одному батальйону з 90-го і 92-го погранполков) в основному зі своїми завданнями впоралися, накопичили певний бойовий досвід в пошуках і сутичках з бандами ... Офіцерський, сержантський і рядовий склад при проведенні службово-оперативних заходів, а також в боях з великими і дрібними бандами українсько-німецьких націоналістів показали чимало чудових прикладів вмілого керівництва операціями, чоловіка тва, безстрашності, кмітливості та хитрості, високої бойової майстерності і бойової виучки

Радянські військовослужбовці вели серед місцевого населення величезну роз'яснювальну роботу, надавали матеріальну допомогу при проведенні сільськогосподарських робіт, брали під захист тих, кому бандити погрожували розправою. Стан і заходи поліпшення роз'яснювальної роботи неодноразово, зокрема в лютому 1945 року, обговорювалися на нараді керівників політорганов, заступників командирів частин по політчастині, а в березні того ж року така нарада було проведено і з комсомольськими працівниками внутрішніх військ. На ці та інші проводилися тоді заходах особлива увага приділялася дотриманню законності при проведенні військових операцій.

Звичайно, спостерігаючи, як бандити чинять розправу над беззахисними людьми, виколують їм очі, умиють зашморгами, розпилюють живих пилами, знімають скальпи, наші воїни не могли залишатися байдужими. І вони готові були нещадно мстити ворогові. Але поруч були командири, політичні працівники, які утримували їх від незаконних дій, від свавілля, помсти заради помсти.

Навіть при виявленні укриттів бандитів працівники органів безпеки, внутрішніх справ та військовослужбовці намагалися вирішити питання мирним шляхом, без кровопролиття, при цьому першими не застосовували зброї. Коли ж бандити і їх ватажки категорично відкидали мирні пропозиції і з жорстокістю вбивали солдатів і офіцерів, фанатично знищували самих себе, то провини енкаведистів в цьому не було і немає.

Без дороги назад

Дослідник Савчин О.М.

Але, заради об'єктивності, ставив таке питання: а чи були порушення соціалістичної законності з боку наших органів і військовослужбовців? Так, на жаль, такі випадки мали місце, однак вони не були наслідком «установок», «лінії» влади, про що нестямно кричать адвокати бандерівщини.

І вже, як сучасник не міг обійти боком надзвичайно болюче питання тогочасних взаємовідносин:

Не буває у всіх одного горя!

Сарненщина ніколи не забуде тих років, коли реалії кожного дня були подібними на кадри з сучасного фільму жахів. Пожежа, смерть, кулі над головою, а люди в різних одностроях диктують кожен свої порядки. І хто свій, а хто чужий? І не знаєш, куди бігти, і в кого просити допомоги.

Найтрагічнішим для сарненського краю став 1943-й. Тоді сталося декілька трагедій. І причетними до них були не тільки німці, а й свої і представники інших народів.

Ось як згадують про той кривавий час очевидці:

Сокирники

Після Різдва 1943 року в Бутейках було весілля Івана й Марти, родички Катерини Колдун, яка й повідала цю історію. На їхнє свято завітав і старий польський пан, що керував у німецькому господарстві. Він чомусь не дуже хотів веселитися і спішив додому. Музики ж стояли поперед поляка й грали йому «Многая літа», за що він, за весільним обрядом, мав кинути грошей. Але не зробив цього і покинув свято. Музики ж дуже образилися на нього за таку зневагу. Поляк ішов до свого маєтку і не знав, що там чекають непрохані гості. Були вони одягнені в нові білі кожухи. Дехто з селян признав у них короцанських мужиків, бо перед тим, як відвідати панську оселю, вони пройшлися селом, грабуючи місцевих жителів. Але дехто приписує цей злочин бандерівцям, інші – сокирникам. Олександр Фйодоров, партизанські загони якого на той момент дислокувалися на Поліссі, і який добре володів обстановкою в області, доповідав у штаб у Москву влітку 1943-го: «Із достовірних джерел відомо, що, крім загонів українських націоналістів – бандерівців і бульбівців, на Поліссі існують загони сокирників». Вони виникли влітку 1942 року в районах сіл Злазне та Степанської Гути й набули деякого поширення на півночі Рівненщини. Сокирники, як їх називало місцеве населення за те, що полюбляли орудувати сокирами, на початку червня 1943-го вимордували в Згуще 45 поляків, деяким із яких відрубали голови й, насадивши на палі, виставили в центрі села. Саме їм більшість приписує вбивство польської родини в Бутейках. Можливо, до них і належали ті короцани. Господарі дому в той час зібралися в кімнаті. На руках у молодой панянки плакала дитина, один із бандитів схопив малюка за ноги й ударив об стіл. Пан кинувся захищати свою сім'ю і за це його зарубали сокирою, потім – пані, їхню вагітну покоївку і її жениха. Забрали все цінне й покинули село. Незабаром за вбитими приїхали німці. Тоді й прискакав додому молодий пан. Як побачив усю родину порубаною, то почав кричати й шаленіти, його не могли втримати. Не витримав він цього горя й збожеволів. Повезли молодика в Степань, після цього більше ніхто його не бачив. Катерина Корніївна добре пам'ятає той день. Вона ще малою була, бавилася з однолітками. А коли почула про горе, захотіла подивитися. Заглянули у вікно маєтку, де стіни

Без дороги назад

Дослідник Савчин О.М.

червоніли від крові. Але за це вбивство панів німці чомусь нікого не покарали і не шукали винних. Мало хто знає, що польську сім'ю поховали біля великого ясена обабіч лікарні у Степані, де раніше стояв костел. Ця трагедія, наче недобрий знак, сталася саме того дня, коли Марта й Іван побралися. Жили вони в любові та злагоді. А на Петрів день вирішили сходити за грибами на Ставищанські островки. Мешканці села боялися покидати його межі, бо лісами блукали поляки, які могли зробити все, що їм надумається. Марта вже була вагітна, але не залишила чоловіка й пішла з ним до лісу. Ще й грибів тоді вродило, хоч бери та косою скошуй. Там їх і настигли ляхи. Івана схопили, а Марті сказали йти геть, бо один із поляків мав зуб на Іванового батька. Та жінка не послухала мазурів (так називали їх українці) й почала випрошувати, аби його відпустили. Зрозумівши, що з нею багато клопоту, Марту, як і її чоловіка, застрелили. Поранили ще одного бутейківця, але він вижив. Лець не постраждав і хлопець, що пас недалеко корови, але зміг утекти від куль. Тіла загиблих забрали лише наступного дня, бо жителі Бутейок боялися підходити до того місця. Про трагедію мешканці села переповідають своїм дітям й онукам. А Ростислав Давидюк присвятив нещасним закоханим поему. Горе друге На Благовіщення у 1943 році над селом Бутейки повисли тяжкі хмари, провісники тих подій, що випали на долю маленького населеного пункту. Микола, якому тоді було лише 9 років, прокинувся і дуже здивувався побаченому в рідній хаті: у них гостювали озброєні незнайомці. Виглянув на двір, там ходив часовий. Згодом хлопцеві батько розповів, що то бійці Української повстанської армії. Вночі вони були на завданні в Степані: розігнали німецьку комендатуру, а потім прийшли в Бутейки на відпочинок. У селі тоді мешкало десть із десятків польських сімей. Бутейківці жили з ними дружно, але політичні перипетії, що відбувалися на той час у світі, все ж таки впливали на стосунки між двома народами. Поляки не любили українців, наші ж селяни до них ставилися лояльніше. Але згодом неприязнь стала взаємною. Коли в Бутейки завітали повстанці, то польські дівчата не гаяли часу й пішли в Гуту, щоб донести про це. Там ляхи організували групу й рушили в село. За що вони хотіли відплатити упівцям, ніхто не відав. Коли почалася битва між поляками та воїнами УПА, Микола і його батьки були в хаті, тільки старший брат Ігнат разом із більшістю бутейківців утік із села. Тато Миколи, Гриць Назарович, переймався за майно та худобу, але в повітрі літали кулі, тому не було можливості все рятувати. Він сказав рідним, що можна перечекати бій у хаті, бо вона штукатурена з обох боків, тому кулі не проб'ють стіни. Тож вони лягли на підлогу та тільки й чули, як щось б'є в шибки. А серед повстанців почався переполох, бо не розуміли, хто їх атакує. Гадали, що німці, але тільки пізніше з'ясували, що поляки. Згодом битва переросла в рукопашний бій, і малий Микола не втримався й спостерігав за ним із вікна рідної оселі. Пощастило йому побачити й славнозвісного командира загону упівців – Дубового, який ходив між бійцями й щось говорив. Микола Григорович пам'ятає великого хреста на грудях воїна. Він не прислухався до його промови, увагу відволікли два полонених, яких посадили біля хати. Дитяча цікавість перемогла, і коли бій саме набирив обертів, хлопчечко виглянуло у вікно й побачило, що один із бійців добиває іншого. Гриць Назарович насварив, що висовує голову, коли кулі свистять, і стрімко потягнув хлопця за ногу. Перший бій тривав недовго. Поляки відступили, але через певний час до них надійшла численна допомога. І просто з лісу почали наступ. Село обстрілювали з кулемета. Хати стояли близько одна від одної, а дахи ще й були солом'яні, тому почали горіти. Батько Миколи наказав йому

Без дороги назад

Дослідник Савчин О.М.

тікати до річки. Сам же іще, коли стих перший бій, виніс із дому весь одяг і закопав у землю на городі. Воїни УПА почали обстрілювати поляків у відповідь. Тож атаку ворогів вдалося відбити. За деякими даними, їх тоді полягло 138, з боку повстанців – 8. Рідне село Миколи стало справжнім згарищем: лишилося тільки декілька хатинок, переважно ті, що стояли поодаль від інших. Селом же блукали упівці. Дим виїдав їм очі, а вони лише мовчки витирали хустинками мокрі від сліз обличчя. Вночі, коли воїни УПА покинули Бутейки, поляки забирали тіла вбитих побратимів. Із корінних жителів ніхто не постраждав. Лише вбило коня, кулею відбило ріг корові. Того дня в одній бутейківській сім'ї народився син. Ще люди пригадують, що через два дні після розгону фашистів у Степані, в село потрапив зовсім юний німецький солдат. Він плакав і щось говорив не по-нашому. Чоловікам стало жаль його, тож переодягли цього «хороброго» бійця в дівоче вбрання, зав'язали хустину й повезли в Антонівку, де було багато німців. Мужики мусили замаскувати хлопця, бо якби його побачили бандерівці в німецькій формі, то вбили б. Тож привезли юнака на станцію, де віддали німцям. Вони ж, як побачили того вояку в спідниці, то ледь зі сміху не луснули. Полеглих у бою воїнів УПА похоронили в Бутейках. Їхні могили майже не доглянуті, до того ж, одне з захоронень розміщене неправильно. Скоріш за все через те, що ховали їх серед ночі і не знали, де захід сонця, а де схід. Після того, як спалили Бутейки, всі поляки, які були в селі, повтікали. А місцеві жителі боялися подальшого розвитку подій, тому навіть спали одягненими, аби під час загрози можна було легко втекти. До 26 червня село охороняли вартові. А з 25-го на 26-е чоловіки з ближніх сіл, у тому числі й бутейківці, рушили військом разом із воїнами УПА проганяти поляків із України, заодно й відплатити за все спричинене горе. В одній лише Кам'янці тоді жило 15 тисяч ляхів. Вони мали власну армію, яка називалася «Ożel biały» (Білий орел). Це була організація польських націоналістів, яку звинувачували за фашистські погляди, адже визнавали вони лише своїх. Вороже ставилися до євреїв та українців. Тож, коли оточили польські поселення, отримали наказ вбивати всіх мешканців, нищити все польське надбання. Їх же заздалегідь попередили, аби покинули Україну, виділили їм дорогу на Рафалівку, де німці видали декілька вагонів для вимушеної евакуації. Але ніхто з фашистів і совєтів не втручався в це з'ясування стосунків. І до обіду 26 червня всі польські двори зруйнували. Вбитих було мало, бо більшість поїхали геть. Худобу, яку не встигли забрати з собою, воїни УПА зігнали в одне місце. Дещо лишили собі, а все інше роздали людям. Горе третє Після цього стало вільніше. Люди вже покидали межі села, хоча в серці все одно залишилася пересторога: а раптом поляки повернуться... За літо відбудували хати й хліви хто як зміг, вирили землянки. А 11 листопада (за свідченням Миколи Кокори) в Бутейки завітав воїн УПА, був він без зброї та вигукував: «Тікайте, люди, бо в селі буде бій. Німці йдуть!». Повстанці перекрили фашистам дорогу обваленими деревами. Німці ж вислали вояків обстежити територію, а згодом у селі почалася стрілянина. Свідки казали, що фашисти потрапили в засідку загону УПА на чолі з Яремою, хоча це міг бути й загін Дубового. Вороги деякий час тримали оборону, а незабаром у повстанців закінчилися запаси зброї, тому вони припинили обстріл. Але зайти вирішили на всяк випадок спалити Бутейки, мешканці якого, як їм здалося, заодно з армією УПА. Наступного дня Гриць Назарович пішов у село за хлібом, але там його схопили фашисти. Сім'я ж про це й не здогадувалася, після першої пожежі вони тимчасово жили в хатинці лісника. З вікна оселі малий Миколка й побачив, що в їхній бік прямують німці.

Без дороги назад

Дослідник Савчин О.М.

Мати наказала тікати. Хлопець подався до болота, де був покинутий хутір, сховався у хліві в куточку, накрившись соломкою. Ніхто за жінкою й дитиною не погнався, бо фашисти остерігалися лісу. Хатину лісника теж не зачепили, тільки зірвали підлогу. Мама знайшла Миколу вже під вечір. Принесла з собою кусочок хліба. Микола Григорович пам'ятає, яким смачним він йому видався. Батька ж разом із усіма, хто лишився в селі, загнали в хлів і хотіли спалити. Врятувала їх німкеня, що була одружена з місцевим жителем. Вона пояснила, що в Бутейках немає повстанців, а зачинені в клуні – ні в чому не винні селяни. Фашисти їй повірили й відпустили бутейківців. Але Миколиного тата забрали з собою, він їх супроводжував декілька тижнів аж до села Разниці, і там їх чимало полягло від рук бійців УПА. Гриць Назарович із декількома офіцерами вирвався на підводі з оточення і вони дібралися до Ковеля, де був німецький штаб. У цій місці отримав документи. Прикинувся поляком, адже добре знав мову. Німці ставилися до ляхів приязно, ще й вільно розмовляли польською. На щастя, дружина німецького коменданта була полячкою, тому його забрали, аби допомагав по господарству. Якось у них скінчилися дрова й Гриця Назаровича відправили за ними в ліс. Він же попросив собі в помічники односельця Василя Базелюка. Той польської не знав, тому Гриць сказав йому взяти з себе глухонімого. Сіли ці псевдополяки на підводи й рушили додому. Тож батько Миколи Григоровича врятував життя односельцю, ще й коней додому привів. Таким, переповненим подіями, став для маленького села 1943-й. Дві пожежі від рук різних ворогів. Несправедливі смерті та жадане спасіння... Звісно, нелегко сучасникам уявити таку реальність.

На війні, як на війні

Була війна, а на війні як на війні: основна професія – убивати. Не були винятком і противники: поляки, партизани та оунівці. Останні вбивали проїжджих військових, навіть своїх земляків-комуністів, які поверталися з фронту додому. Вбивали й просто за те, що виявляли симпатію до радянської влади. Причому на таких „ворогів” шкодували патронів — основною зброєю була мотузка.

Рекрутів до УПА набирали в добровільно-примусовому порядку: якщо прийшли по тебе „Степанові хлопці” (бандерівці), ти, значить, віриш в самостійну Україну. А коли відмовляєшся служити в повстанській армії – виходить, симпатизуєш червоним. Тоді дорога одна – на той світ. Хоча могли лише шомполів всипати (це вже як на кого потрапиш) або комісувати по стану здоров'я. Всі мобілізовані проходили строгий медичний відбір, і хворих на службу не брали („немає часу вас лікувати, нам треба здорові вояки” – казали лікарі). Крім того, всі новобранці перевірялися службою безпеки. Незадовільний результат перевірки теж грозив смертю.

Дороги назад не було

Практично з ОУН-УПА дороги назад не було.

” Не раз було й таке, — мені особисто розповідав батько, якому в той час йшов 14 рік: ” ОПІВНОЧІ СТУКАЮТЬ У ВІКНО „СТЕПАНОВІ ХЛОПЦІ”: „ АНУ!, ОДЧИНІТЬ!”. БУВАЛО, ПРОСИЛИ, А НАЙЧАСТІШЕ ЗАБИРАЛИ ХЛІБ, КРУПИ, САЛО, ХУДОБУ. МУСИШ ВІДДАВАТИ, КОЛИ НА ПЕЧІ ПЛАЧУТЬ МАЛЕНЬКІ

Без дороги назад

Дослідник Савчин О.М.

ДІТИ, А В ГОЛОВУ НАЦІЛЕНЕ ДУЛО КАРАБІНА! А ПІД РАНОК СТУКАЮТЬ ЗНОВУ, ВЖЕ ЧЕРВОНІ ПАРТИЗАНИ: „, СЯКІ-ПЕРЕТАКІ, ХЛОПЦІВ З ЛІСУ ПУСКАЄТЕ ДО СЕБЕ, ФАШИСТАМ ПРИСЛУЖУЄТЕ?! БАНДЕРІВЦІ! РОЗСТРІЛЯЄМО!..”

Добре, якщо закінчувалося тим, що поставлять синяка під око та вигребуть решту харчів. Можуть і кулю в лоб пустити, або хату підпалити. Але найчастіше люди просто не розуміли, хто прийшов: чи бандерівці, чи партизани. Лютували ті й другі. Проте траплялися й добрі, людяні, по всякому тоді було.

Того сорок третього буремного літа по всьому сарненському Полісся з раннього світанку до пізнього вечора з дня в день у лісі лунали дитячі зойки і плачі:” Та-а-ту-у!.... Виходьте з лісу!”.

Од тих благальних дитячих голосів солоними і сухими сльозами плакало опалене, гартоване вогнем січове побратимство. Довго шукали бродили по лісу стрільці в пошуку діточок. Натрапили..., і очам своїм не повірили; плачі і благання дітей линули з чорно-блискучої скриньки. Людське горе записане на плівку. Зі скриньки лунали дитячі благання, а за товстими дубами ховалися троє бійців НКВС і один ястребок...

У кожному воєнному жахитті найбільше страждань припадає на дитячу долю. Неможливо без здригання слухати розповідь Басчко Олени Василівни, їй було тоді ледве за шість років і жили вони на околиці села Немовичі. Усю сім'ю вирізали бандерівці, а Оленку для залякування інших односельців лишили живою. Розчленовані тіла склали на стіл, а дівчинці наказали:” Ну, сиди дитино! З голоду не помреш, м'яса на столі багато!...” Замкнули хату і пішли.

Ось як згадує той повний жахів час уродженець села Немовичі Наконечний Ф.Й., батько якого воював на фронті в лавах Червоної Армії:

” Добре пам'ятаю, мені вже сповнилось п'ять років; десь серед літа 43-го з села прийшла збентежена мама й сказала, що їй передала Ющикова Любка, що сьогодні вночі будуть “рубати”. Я вже розумів що це означало... Ледь стемніло, мене мама взяла на руки і понесла в город - у квасолиння. Наша хата була сама крайня, отож далі вже не було куди йти... Там протремтіли до ранку... В ту ніч до нас ніхто не прийшов, а от в центрі села тоді вирубали сім'ю за те, що не насушили мішок картоплі /на кшталт сучасних чіпсів/ за рознарядкою хлопців з лісу ...”

Справжній характер і значення подій 1943–1944 рр. неможливо адекватно зрозуміти, якщо їх не розглядати в контексті подій Другої світової війни й у контексті всієї історії польсько-українських взаємин. Українці не мали іншого шляху до незалежності, як боротьба з державами, що панували на українських землях. При цьому українці не претендували на чужі землі, а лише на ті, де вони становили більшість. Протистояння з поляками в роки війни було спровоковане насамперед прагненням польської меншини зберегти владу Польщі на західно-українських землях.

Ситуацію загострило нищення цілих сіл нацистами, які намагалися зміцнити свою владу жорстоким терором. Коли восени 1942 – на початку 1943 р. спалахнув стихійний опір українського сільського населення проти нацистських окупантів, він включав і терористичні акти

Без дороги назад

Дослідник Савчин О.М.

щодо тих поляків, яких українці вважали німецькими прислужниками. По-суті, це було справжнє повстання, яке лише з часом набуло організованих форм. Як доповідав до Лондона один з представників еміграційного уряду, вбивства колаборантів перекинулися на польські села і на поміщицькі маєтки, які належали державі, але управлялися поляками^[2]. польські збройні формування на Волині йшли на співпрацю не лише з німцями, що інколи допускали й українці, але й з червоними партизанами, яких українське підпілля вважало головним ворогом. Участь волинських поляків у червоній партизанці, в тому числі і в розвідувально-диверсійних загонах радянських спецслужб, почалася до загострення польсько-українського протистояння, отже вона була не наслідком цього загострення, а однією з його причин. На якомусь етапі керівники окремих повстанських загонів, на базі яких створювалася УПА, вирішили усунути ворожі польські осередки з теренів, які мали стати їхньою операційною базою. Напади на польські села, вбивства частини населення мали на меті тероризувати і змусити до втечі всіх інших. Участь місцевої людності, зумовлена соціальними конфліктами, надавала протистоянню рис безпощадної селянської війни^[4]. Хоч за великим рахунком її спровокували ті, хто зробив волинських поляків заручниками плану відновлення на українських землях влади Польщі, нема і не може бути ніякого виправдання вбивствам невинних людей, катуванням і знущанням, виявам садизму й жорстокості. Але за злочини відповідають тільки ті, що їх вчинили, а не український народ і його збройні формування. Тяжкий, кривавий і дуже преплутаний то був час. Не нам судити учасників тих подій. Та, якби там не було, незаперечний один факт: і радянські, і польські, й українські збройні формування боролися кожен за свою державу. І саме за це вони достойні і поваги, і пам'яті. Це ж наша історія, а нація, яка не має своєї історії, приречена на загибель.

ПОЦ

Мій перші ранок на новому місці служби виявився не по-осінньому теплими.

Наче не відбувалося тут, в цих краях, залитих мирним вересневим сонцем, нічого з того, про що свідчили службові оперативні зведення. Але реальність була страшною.

Полковник Москаль Пьотр пообіцяв, що протягом тижня поставить мене на квартиру, але я не дуже переживав з цього приводу: речей - чемодан і фронтний «сидір», ніхто ніде не чекає, а дах над головою військова людина завжди собі знайде.

Полковник уже чекав мене біля «віліса». За кермом сидів хлопчина в солдатській гімнастерці, який, побачивши мене, вистрибнув з машини, став струнко і козирнув. Я відповів, кинувши руку до кашкета, а сам відчув нестримне бажання сісти на його місце - так скучив по керму. Полковник курих біля машини; він потиснув мені руку і запитав по-діловому, наче знав мене давно

- Нормально спав?

- Навіть виспався, товариш полковник – бадьоро збрехав я...

Без дороги назад

Дослідник Савчин О.М.

- Це добре. Чи не сподівайся, що далі зможеш висипатися. - Він посміхнувся краєм рота, глянув на годинник: - Ну, і де цей ПОЦ, мати його за ногу?

- Який поц? - Я не зрозумів, кого це полковник, аж ніяк не одесит, так обзиває. - Чому поц?

Москаль здивовано вступився на мене, швидко все зрозумів і розсміявся.

- Во як! Ти дивись, а мені і в голову не приходили такі аналогії. Тут місцеві бюрократи придумали таке скорочена назва начальству з області - представник обласного центру, він же - ПОЦ. І я тобі скажу: цей представник - дійсно поц рідкісний. Але без нього не можна, тому що листівка - як-не-як політична диверсія, ось і надсилають людини з обкому.

Представник обласного центру Казимир Кичевський, товстий лисий коротун в окулярах, який на додачу до цього ще й гаркавив і потів, все ж з'явився через п'ятнадцять хвилин, по черзі тицьнувши кожному, крім солдата за кермом, м'яку пухку руку, пересів в машину Москаля, і ми нарешті рушили. Спочатку начальство про щось мляво перемовлялися, але скоро ПОЦ з полковником за взаємною і, напевно, давньому згодою вирішили - формальності улагоджені і далі без особливої потреби говорити їм нема про що. Так мовчки дісталися до Немчич, де вже чекали голова сільради, парторг, ще кілька людей, мабуть, теж представники місцевого начальства, і міліціонери в формі. Ще біля входу в сільраду, у дворі, мій погляд зачепився за два німецьких трофейних мотоцикли з колясками - справжні БМВ. Знаючи, що дільничним на місцях тепер видають німецькі трофеї, щоб вони могли пересуватися від села до села, я визначив для себе колег як сільських дільничних і щиро пошкодував, що я не на їх місці: кому-кому, а мені Москаль вже точно видер би такого залізного звіра.

Про що тоді говорили - добре пам'ятаю; слово за слово - домовилися ввечері добре посидіти у полковника вдома. Правда, тут не до місця втрутився ПОЦ. Чим зайвий раз підтвердив, що він не тільки казенна персона, представник обласного центру, а й все ж справжній поц: розкричався при всіх - мовляв, міліціонери постійно п'яні, не контролюють ситуацію на місцях, тому і з'являються листівки злочинного націоналістичного змісту.

І тут полковник моментально довів, що я в ньому і його людські якості не помилився.

- Заткнув б ти пельку, щур тиловий!

Так і сказав. Як ляпас відважив по пухкій щоці, дзвінкий і пекучий. Причому не в морду засандалив - саме ляпас, і навіть не долонею, а такий, знаєте, тонкою лайковою рукавичкою, як у царських офіцерів, - в кіно я бачив. ПОЦ здригнувся, потім схопився, підскочив, як півень, що здуру застрибнув на розпечену плиту, витягнув, як міг, коротку шию, закрутив нею, мов би шукаючи свідків негідного вчинку офіцера підтримки. Але, мабуть не думав, що так не дуже тут люблять або всіх представників обласних центрів, або саме цього товстуна, тому що присутні всі разом відвернулися, раптом переключивши увагу на якісь свої, без сумніву, більш значимі термінові справи.

- Ви що собі дозволяєте! - заверещав ПОЦі відразу ж повернувся всією жирною тушею до полковника:

- Товаришуполковнику, як Ви поведетеся?!

Без дороги назад

Дослідник Савчин О.М.

- Я ловлю з міліціонерами бандитів ловлю, - холодно відповів начальник міліції. - І справу свою, між іншим, вони добре знають.

-! Майте на увазі - я подам рапорт, і про вашу злочинну поведінку, бездіяльність та потуранні антирадянським!

- Ось це не пройде! – полковник продовжував вести себе досить стримано. - У радянській владі тут ворог один - українські буржуазні націоналісти. З якими ведеться жорстока боротьба

- А ви що, хіба служили на фронті, товариш представник обласного центру? - насунувся на нього полковник, і мені здалося – представник з області аж понижчав зростом, навіть здівся трохи під поглядом полковника. - Можете писати доповідні, папір на мене не таке терпів. А я напишу, що ви своїми непрофесійними діями перешкоджали боротьбі радянських міліціонерів з українськими буржуазними націоналістами. Так що, поборемося, чия «бум ага» сильніша?

Покаянний лист

Я потрохи освоївся і до мене на прийом потягнулися люди.

Одного разу напросилася з покаянним листом надзвичайно вродлива волинянка.

«Я, Надія Тимофіївна, жителька Волині. Хочу висповідатись не у батюшки, а перед людьми і новою владою, якщо мені люди простять, а я і моя сім'я просим владу і людей простити нас, усім посмертно, бо коли будуть читати цей лист, то родичів уже нема, і мене уже не буде (а цей лист передасть моя подруга).

Нас було у батьків п'ятеро дітей, ми усі були запеклі бандери, брат Степан, сестра Анна, я, Надя, сестри Оля і Ніна. Сестра Анна менше за нас усіх брала участь у бандерівщині. Ми усі ходили у бандерах по селах і лісах, ми днём спали по хатах, а вночі ходили і їздили по селах, було нам дане заданіє душити людей, хто держав п'ятерих руських, і самих п'ятерих. Цим душінням займалися чоловіки, ми, жінки, перебирали одягу. Забирали корови і свині у подушених людей, корови різали, свині кололи, усе переробляли, перепікали і клали у бочки. Но коли за одну ніч в селі Романові задушили 84 душі, хоч ніч зимою була велика, но ми не могли з тим усім справитись, що було зверху, те забирали, а що закопане, те оставалось (люди одягу закопували від німця). Старших людей і старих душили, а дітей маленьких, за ножки раз вдарив головою об грубку чи двері, і воно готове, і на віз. Ми шкодували чоловіків, що вони крепко намучаться за ніч, но за день одіспляться і на слідуючу ніч у друге село. Були люди, що ховалися, але якщо чоловік ховався, то коли жінку притиснуть, то вона скоро признається де чоловік. На Верхівці самих перших за душили Левчук Палажку і Лічко Максима. Палажку попросили дати холодного молока із льоха, вона пішла давати молока, а хлопці зірвали з неї хустину і давай її душити, а вона ще почала кричати, що хустину порвеш, за душили і на віз, тоді поїхали по Максима. Того скоро взяли, бо той був старенький. Звозили у Воронізький ліс усіх. Там люди, приречені на смерть, викопали дві ями 4 х 4 і углуб 4. Других на Верхівці прибрали: Ковальчука Тимона жінка довго не признавалась де він і одчиняти не хотіла, но їй пригрозили і мусила одчинити, сказали їй, скажи де він і ми тебе не тронемо, вона призналась, що у клуні у соломі, його витягли, били, били, пока забили (він робив у фінвідділі). А двоє дітей Степано і Оля, крепко були хороші діти 14 і 12 років. Оля менша, то пороздирили на дві частини, а матір Юньку уже не треба було душити, у неї розрив серця получився. Брали молодих здорових хлопців, щоб душити людей, так взяли із Верхівки два брати Левчуків Миколу і Степана, і вони не захотіли душити, а повтікали додому, ну і що ж, ми присудили їх на страту, Коли поїхали по їх, то батько каже: бере те синів і я їду, а Кольова жінка каже (бо Коля був жонатий) бере те чоловіка і я їду. Повиводили їх за метрів 400 і Надя проситься: одпустіть Колю, а Коля каже, Надя не просись у бандерів, ніхто не випросився і ти не випросися. Колю вбили, Надю вбили, батька вбили, а Степана забрали живим до нас у Романов. Держали Степана у Пугінців у льосі дві неділі і кожний день вводили до хати в одному біллі - сорочка і штани, лягав на стільці і били його шомполами залізними, щоб казав, де родина, но він був твердий, нічого не зізнався, і послідній вечір побили його. І він просився у туалет, один повів його, а була сильна заметіль, туалет був із соломи, і

Без дороги назад

Дослідник Савчин О.М.

Степан продер соломі у втік з наших рук. Нам усі дані давав із Верхівки земляк Петро Римарчук, Жабський і Пуць.

Ще у Воротнєві знайшовся один герой. Коли пошли по його, то він відкрив стрілянина, но усе закінчилося тим, що запалили хату і йому кінець, а так люди прямо, немов так і треба, ніхто не оборонявся.

У Новосілках була одна комсомолка Мотря, а Новосілки, то уже Ровенська обл., забрали Мотрю на Верхівку до старого з Жабського у льох і давай Мотрі доставати живую серце. І старий Саливон в одній руці держав часи, а у другій серце, скільки ще буде битися на руці серце, і коли прийшли руські, то сини хотіли поставити пам'ятник, так як батько боровся за Україну.

Ішла єврейка із дитинкою, втекла із гето, спинили її, забрали, забили і в лісі закопали. Один наш бандера ходив до дівчини-полячки. Дали йому приказ прибрати її і він каже, думаю, де ж її подіти, аж ідем коло криниці, я, каже, підняв її і в криницю. Рано, каже, мати прибігає плачучи, питає, чи я не бачив, кажу, що ні, кажу, ідем шукати, ідем понад тою криницею, я і її матір туди. Нам був приказ євреїв, поляків, руських п'яних і хто переховує їх усіх душити без ніякої пощади. Видушили сім'ю Северинів, а дочка була у другому селі замужем. Приїхала до Романова, а батьків нема, вона у плач, переполювала, та й давай одіж відкопувати, а бандери прийшли, одіж вибрали, а дочку у ту ж скриню зачинили і живцем закидали землею яму. І осталося двоє маленьких дітей, а були б дітки з матір'ю, то і вони були б у тій скрині. Був також у нашому селі Кублюк. Його направили у Котів, Ківерцівський р-н, на роботу. Поробив тиждень і що ж, одрубали голову Кублюку і на палю насадили, а Кублюкову дочку узяв сусідський хлопець, бандери приказали убити Кублюкову дочку Соню і Василь сказав, їдемо по дрова в ліс. Поїхали, і привіз Василь Соню мертву, сказав людям, що дерево вбило.

Жив у нашому селі Романові Ойцюсь Тимофій. Старий-старий дід, що він сказав, так воно і буде, то був пророк від Бога. Коли зайняв нас німець, то відразу донесли, що є такий у селі, і німці відразу поїхали до старого Ойцюся, щоб сказав, що буде з ними... А він їм каже, нічого я вам не скажу, бо ви мене вб'єте, переговорщик сказав, що пальцем не зачепим, ну і він їм каже, що до Москви ви дійдете, но звідти будете втікати як могли. І німці його не зачепили, а коли старий пророк сказав бандерам, що душінням людей України не зробите, то прийшли бандери, їй положили на стільці і до тих пір били, пока не забили.

Тепер опишу про свою сім'ю. Брат Степан був запеклий бандера, но і я не втікла від його, я ходила у всьому вишитому по-українськи і ходила з бандерами, хоча була заміжня. Коли найшли руські, то почали арешти, у вивозіння людей. Моя сім'я: батько, мати і дві сестри Оля і Ніна. Вивозять їх. Оля договорила на вокзалі і вроді втікає, коли прийшла у Романов, то прийшли бандери, забрали сестру Олю і задушили її. Остався батько із матір'ю і сестрою Ніною в Росії. Мати стара. Ніна навідріз відмовилась іти на роботу робити на Росію, тоді начальство говорить — іди робити секретарем. І тут Ніна знайшла відповідь, сказала, що я радянського пера не хочу в руках держати, тоді пішли їй назустріч. Якщо ти не хочеш нічого робити, то розпишись, що будеш видавати бандерів, і ми тебе відпустимо додому Ніна, довго не роздумуючи, бере розписується, і пускають Ніну додому. Ще Ніна не приїхала додому, як її чекають у селі бандери. Коли Ніна приїхала у село Романов, то бандери збирають збори в Кузьминих хлопців і дівчат і судять Ніну, дивіться, мов, хто підніме на нас руку, то усім так буде. По цей день не знаю, де її поділи. Усю свою жизнь носила тяжкий камінь у серці, я ж так вірила бандерам. Я могла любити людину продати, хто що скаже на бандерів. А вони, прокляті бандери, і будь вони прокляті Богом і людьми на віки вічні. Скільки вони людей передували невинних, іще вони хочуть, щоб їх прирівняли до воюючої сторони. А з ким же вони воювали? Із своїми сусідами, душогиби прокляті. Скільки крові на їх руках, що я знаю, скільки криниць, ше поними закидано, людей вивозили, но вони і зараз не хочуть вертатись на ту бандеровщину. Сьозами умоляю Вас, люди, простіть мені мої гріхи.»

/ "Ветеран України" №8 (286) квітень 2006р./

Пропрацював я на Сарненщині не простих три роки. Всього було на моїй службі, багато людських трагедій пройшло через моє серце, але найбільше вразила життєва трагедія сільського старости зза окупації німців і арештованого мною за співробітництво з ворогом та та участь в націоналістично-визвольному русі. Бесідував я з ним досить довго, але переконати його в неправоті я так і не зміг...

А було все так...

Донос

Був час, далеко з північ. Дуже хотілося напиться, але прекрасно розумів - потрібно триматися, бо ситуація напружена до межі. Тому просто сів на свій тапчан, кинув автомат під ноги, сперся ліктями на коліна, обхопив голову руками, заплющив очі і завмер.

Без дороги назад

Дослідник Савчин О.М.

Скільки так сидів - не пам'ятаю. Про що думав - теж. Але із заціпеніння вивів звук розбитого скла за спиною.

Дзвін ще звучав, а я вже падав вперед, на підлогу, хапаючи автомат, перекочуючись на спину і наводячи його на джерело звуку. Однак нічого не сталося: розбите вікно з'явив чорною дірою, а на підлозі посеред кімнати лежало щось, зовсім не схоже на гранату. Скося поглядаючи на розбите скло, я підповз, помацав обережно, відчув, як зашелестіло під пальцями: камінь, загорнутий у папір.

Про всяк випадок я відповз до стіни - якщо хтось мав намір стріляти в вікно, то краще про всяк випадок піти з лінії вогню. Але щось підказувало: каменем в скло на сьогодні справу і обмежиться. Перемістившись у відносно безпечне місце, я сів, спершись спиною об стіну, правою рукою все ще притримував автомат, лівою - розгорнув папірець, підніс до очей.

Це був нерівно відірваний клаптик сірої обгорткового паперу. Перше, що спало на думку: хтось намагається налякати або черговий донос на когось з особистих ворогів. Коли прочитав написане - відразу забув про бажання грати в детектива. Тому що ця інформація не мала значення. До сих пір стоять перед очима старанно виведені друковані літери:

« Голова Лексій помагає бандерівцям. Родич Михайло і Трохимі у банді»

Зрозуміло: не кожен ось так запросто прийде до дільничного і здасть ворога. У якому селі голова по імені Олексій, по сільському Лексій довго думати не треба, тож, у мене є шанс особисто взяти ворога.

Годинник показував початок третього ночі. Швидко прикинув: взвод МГБ буде тут найраніше через півгодини. Часу мало. А з іншого боку - вагон, якщо швидко діяти. Зволікати після я не збирався.

Піднявшись на ноги і взявши автомат, я швидко вийшов в ніч... Зціпивши зуби, я крутнув ногою педаль, запускаючи мотор, і рвонув вперед, розсікаючи фарами темряву. Через якусь годину був в селі. Де мешкав голова я знав, тож невдовзі вже грюкав у двері.

Відвертий допит

Через годину я Лексія вже допитував в управі.

-Ти чому допомагаєш ворогам народу? – було моє перше запитання.

Ворогам, кажеш ... – Лексій весь напружився.

- Хіба вороги мені брати жінчині та усі односельці мої.

- А ви, хто, наче зайді погані, ніби собаки ланцюгові? Чи не так може?

- Ми це хто?

- Ви, українці, старанно служите тим, хто знищує наш народ. Ось ти ж українець. Чи не москаль, чи не поляк, чи не жид. Звідки сам?

- Умань.

Без дороги назад

Дослідник Савчин О.М.

- З самого міста?

- Можна і так сказати. Батьки перебралися з села, коли я ще маленьким був.

- Чому твоя Умань тепер під комуністами і москалями, а ти нічого не робиш, пане Савченко? – запитав Лексій. – Ти Савченко, а я Савчин, чому ж ти мене гнобиш?

Мені здалося - відповідь йому саме зараз потрібна найменше. Тому що зловив себе на думці: що б я не відповів, на все у нього знайдуться свої залізні аргументи. І кожне моє слово він поверне так, що я помиляюся, якщо взагалі не опинюся дурнем. Але видавив з себе:

- Я тобі не пан, громадянин Савчин.

- Ось як! - вигукнув він. - А хто? Товариш?

- Хоча б і так.

- Може, ти партійний?

- Не встиг. Тільки це нічого не змінює.

- Що б ти хотів змінити, капітан Савченко? - І знову я відчув себе в глухому куті, тоді як Лексій вів далі: - Гаразд, нехай ти товариш, а я - громадянин. Тільки громадянин - чого? Їх Радянського Союзу?

- Нашого, - коротко відповів я.

- Значить, вашого. Тоді поясни мені, Олексій Савченко, чому скрізь, де немає комуністів, називатися громадянином і мати цивільні права - це честь. А тут «громадянином» тебе називають, коли позбавляють цивільних прав. Ніколи мабуть не думав про це?

- Про що?

- Про то ... – Лексій перервав мене, не піднімаючи голосу, говорив рівно, спокійно і впевнено, не залишаючи лазівки для дискусій. - Коли ти вірний владі, ти для них - товариш. Але як тільки стаєш для них ворогом народу, одразу перестаєш бути товаришем. Тебе приковують в кайдани, тягнуть до в'язниці, там б'ють смертним боєм, і ти вже не товариш - ти громадянин. Тільки лише громадянин! - він красномовно підняв до стелі вказівний палець. - Без прав, поза законом, вимазаний власною кров'ю, власним лайном, злочинець для комуністів і народу: ось що таке для Рад означає «громадянин». Товаришів голодом морити не можна. Громадянам - дуже просто, достатньо віддати потрібний наказ з Кремля.

- При чому тут голод?

- При тому, Олексій Савченко, що це влада морить українців голодом! - Я відчув, що поліщук поступово зводиться. - Так само, як морила їх в тридцять третьому. Ти жив в місті, ти цього не відчув. Хоча, напевно, вже не був маленьким. Скільки тобі років, лейтенант?

- Ну, скажімо, двадцять сім, що це змінює?

Без дороги назад

Дослідник Савчин О.М.

- Знову ти нічого не хочеш міняти! – Савчин розвів руки і легенько ляснув себе по стегнах. - Ти в Умані в школу ходив, так?

- Звичайно.

- Добре вчився?

- Грамотний. - І тут же вирвалося: - Не турбуйся.

- Так я бачу, що грамотний. Тільки тебе чомусь нічого з того, про що ми говоримо, зовсім не хвилює. Ось ти літери знаєш, читати вмієш, писати протоколи - теж. Але це ще не означає, друже Олексію, що ти грамотний. Сало в школу мама давала?

- Ну, давала, - розмова, здавалося мені, повернулася в якусь дивну для мене сторону.

- Хліб з салом завертала в вощений папір ...

- Сало, кажеш, з хлібом ... Ти тоді, напевно, записався в піонери. Було?

- Припустимо.

- І тобі, піонеру, нічого не говорили про те, як українці, поки ти в місті їв хліб з салом, сотнями і тисячами пухли від голоду в селах?

Я дійсно чув таке від батьків. Навіть знав: від голоду померли в селі родичі майже у всіх наших сусідів. Тільки про це розповідали тихо: вважалося пропагандою. Хто поширював подібні чутки, за тим приходили з НКВД.

- Говорили - неврожай, - відповів я обережно. - А ще куркулі згноїли в землі хліб, щоб підірвати курс на індустріалізацію.

- Так вам і говорили?

- Саме так!

- Гаразд, нехай. А ти знаєш, що навколишні села стерегли комсомольці з гвинтівками. Їх мобілізували і ставили в оточення при кожному селі. Щоб жодна жива душа звідти не вибралася. Люди доходили до того, що починали їсти своїх дітей. І до гріха людодства доходило всюди, де вже на Україні утвердили вже червону владу.

- Брехня ...

- Правда, - відчеканив Лексій. - Правда, капітане. І ти, виходить, не такий вже грамотний, раз цієї правди не знаєш. А заодно - сліпий і глухий, тому що нічого не хочеш бачити і чути. Ось скажи, чому на іншому кінці України був страшний голод? Тільки не кажи, що нічого не чув!

Я не просто чув - я бачив це на власні очі, коли службові обов'язки вимагали виїзду з міста на села. Тепер зізнаюся: намагався не дивитися на тих, хто мучився від тифу і дистрофії, і не слухати моторошних розповідей про те, як люди навесні їдять лободу, листя дерев, полюють за бродячими собаками і вишукують в полях дохлих гризунів. Ось тільки з ворогом про це говорити не хотілося...

Без дороги назад

Дослідник Савчин О.М.

- Страшна посуха була. А запасів хліба виявилось недостатньо. Газети писали.

- Чому ж мало? Куркулів уже немає, нікому хліб гноїти. - В голосі сільського голови, споконвічного поліського хазяїна, чулася зла іронія. - Кажеш, газети читаєш ... А не писали твої газети, як наші, тутешні села збивають в колгоспи, щоб потім продукти масово відправляти на Схід? Тільки, брате, Олексію, ніяких голодуючих це зерно не рятувало! Все йшло туди, в Росію чи за кордон. Поки на Україні масово гинули люди, комуністи годували Польщу, Німеччину, навіть Францію! І вже точно не напишуть ніколи ці ваші газети, як я особисто і мої хлопці потайки зустрічали біженців з того краю України і переправляли сюди. Тому що люди втікали від Голодомору зі Сходу на Захід, а їх не пускали: нехай здохнуть, де жили! А, про що з тобою говорити ... товариш! - Голова махнув рукою.

- Правильно, - легко погодився я. - Не треба мене агітувати.

- Таких, як ти, словами не пробереш, - кивнув він. - Вас тільки наочна агітація переконає. Власне, для цього тебе сюди і прислали.

Лексій хотів ще щось сказати, але я його перервав:

- Так що товариші вам не підходять. Ви всі тут - пани. А чим тобі тоді польські пани не догодили? Я читав твоє діло, пане Савчин. Чому ж тебе поляки за « Просвіту» ледь не розстріляли. Саме завдяки нашому визволенню ти живим залишився.

- Цікаво. Хотів би я почитати ... Що ж ти там вичитав? А, неважливо - Я тобі скажу, чого там точно немає і не буде ніколи. Я, капітане, хоч за Польщі, хоч при німцях, хоч при Радах кладу своє життя заради того, щоб на нашій з тобою землі, хлопче, не було ніяких окупантів. Зрозуміло сказано?

- Нехай поляки окупанти, це я ще розумію, - завівся я. - Німці - теж справедливо. Але чому ви проти радянської влади? Стільки мріяли про об'єднання України, більшовики звільнили її від всіх, тепер країна у нас одна ...

- ... а держави не має! – закінчив голова. - Слухай, з мене все ж поганий агітатор або політпрацівник. Чи не вмію красиво говорити. Тому що ти сам повинен зрозуміти коли-небудь очевидне: ніхто ж Україну не звільняв! Ніхто і ніколи за останні триста років, це як мінімум! За Польщі нас саджали в тюрми і табори, коли ми хотіли свою державу. Прийшли москалі - ми знову в тюрмах і таборах, тому що савецкий САЮЗ - не наше держава. Він вбивав нас, катував, морив голодом, морозив в Сибіру. Прийшли німці і на наші хліб-сіль відповіли теж в'язницями, таборами, розстрілами і шибеницями! - Тепер з поліського українця злетіла маска незворушності. - Так подумай тепер і сам собі дай відповідь: чому в радянських тюрмах і таборах, при комуністах, сидіти краще, ніж в польських чи німецьких? А заодно, товариш Савченко, скажи мені: чому, коли катує і розстрілює НКВД, - це благо, а коли те ж саме робили дефензива або гестапо - це зло?

- Державна безпека виявляє ворогів радянської влади ...

- Правильно! Дефензива виявляла ворогів Пілсудського. Гестапо - ненависників Гітлера. Комуністи - тих, хто проти їх Сталіна! А методи, один Михайло, однакові! Кров з нашого брата-українця вони все випускають однаково. І нам однаково боляче, хто б нас не катував: комуністи або фашисти! Чому всякий, хто сюди, на нашу українську землю приходить, не дає волю, а тільки змінює іржавий колючий дріт на новеньку? Де тут звільнення, один Михайло? Яке звільнення може бути, якщо

Без дороги назад

Дослідник Савчин О.М.

конвой по периметру? Я бував на Заході, бував в Європі - останні табору там зникли, як тільки американці і англійці зайняли належні їм після перемоги території. Там, де залишився контроль москалів, табори нікуди не поділися. Згоден, з мене дійсно поганий агітатор. Ось самі факти - вони вперті. Подумай, тезко, добре подумай.

- Ну, добре, ти такий свідомий патріот. Так чому тоді ти пішов на службу до німців? – нічого не залишалося мені, як парирувати таким запитанням.

- Головою мене обрала громада і я служу своєму селу. Та й варіанту в мене не було жодного. Відмовився б. Німці розстріляли б, а в мене п'ятеро дітей, а хто б інакше поступив? Німці для виборів на Вигін зігнали все село. Хтось з просвітян з трьох кандидатів запропонував, а всі, абсолютно всі до одного проголосували за мене. Мабуть спрацював поліський менталітет; «аби не я».

- Я й зараз, допоки голова, це ж не означає, що я вам служу? – Чому обрали, запитайте в односельців, арештуйте всіх і допитайте. Може й щось крамольне розкопаєте?. -При вашій владі мене ніхто не замінив. –Тепер вже точно замінять, я добре знаю від вас вороття нема.

Лексій перевів дух, замовк, до нього поверталася вже звична мені незворушність. Та не міг я нічого йому відповісти. Оскільки мало не вперше відчув, навіть проти своєї волі, всупереч здоровому глузду, який ввібрав зі шкільних підручників: а дійсно, чому радянська влада, така гуманна і справедлива, не може існувати без таборів, куди з року в рік пакує ворогів народу ешелонами, а вони, вороги, які не переведуться ...

І швидко прогнав від себе подалі ці крамольні думки. Навіть хитнув головою, натрапивши на здивований погляд допитуваного. І запитав, щоб скоріше відійти від небезпечної для себе розмови:

- Може, радянська влада себе так захищає. Від таких, як ти, наприклад...

Наступного дня Лексія Савчина етапували під впорядкування обласного НКВС і подальша його доля мені не відома. А документи загубилися в тюремних нетрях МГБ і НКВС. Лише окремі чутки дещо прояснили його тюремне буття і жахливе завершення життя.

Проходять роки, відійшли у вічність учасники тих кривавих і непростих подій, безпосередні очевидці того братовбивчого лихоліття. По різному до них відносяться сучасники. Мої рідні дядьки були по різні сторони тієї боротьби. Одні воювали на фронті, інші боролися в лісах проти окупантів рідного краю. І не мені судити, хто з них був правіший. Але не можу серцем сприйняти того, коли з телевізійних екранів, зі сторінок газет читаєш про "освободітелів Великої Отечества", про їх вшанування, що зрозуміло потрібно робити. Але при цьому не згадувати про тих, хто справді боровся і віддав своє життя за незалежність свого краю – негуманно і по козунські несправедливо.

На дворі хмуρο і не затишно. Над принишклим Поліссям сіється густа сніжна крупа. Село, що розкинулось на березі вкритого кригою Случа, завмерло. Люди подібні тіням, сховались по принишклих хатах. Тривога і смуток заволоділи селянами. Що ж їх чекає? Скоро прийде весна. Вмиється і оживе зранена війною земля, а кінця цій страшній кровопролитній бойні не видно. Ось уже місяць, як фронт ледь просувається. Розсік Полісся пополам. І хоть боїв не чути, але санні підводи з пораненими десь під Костоподем тягнуться на Житомир, серце здригається у селян при вигляді цих кривавих струмочків, що залишають на свіжому снігу вслід за санями. Прості поліщуки в душі жаліли москалів, з цими вояками не страшно, але дуже вже голодні вони. Як тільки появляються в селі, то відразу ж по дворах швendraють бодай якоїсь провізії, але може й

Без дороги назад

Дослідник Савчин О.М.

вони проженуть нарешті клятих осадників, що наче круки налетіли на Волинь, після того, як більшовики у двадцятому році віддали ці землі полякам.

Біля високої дерев'яної церкви, що знаходиться на найвищому пагорбі села тісно від людей. І зовсім не тому що сьогодні неділя, а більше від того що церква – єдине місце, де можна побачитись, поспілкуватись, почути нагальну звістку і просто відвести душу. Та й помолитися гуртом ліпше, якось впевненіше відчувається в колективі людина перед Богом. Ну, й звісно, Господь, мабуть скоріше відгукнеться на молитву сільської громади і нарешті зупинить страшну неприязнь між людьми.

Тут біля церкви люди почули прикру звістку – руські арештували сільського голову. Приїхали ранесенько на світанку й забрали. Його арештовували вже декілька разів, та за курку або гуску, які носила комендантові його жінка Дарка, відпускали. І на цей раз вона прибігла слідом за конвоєм до самісінької тюрми у районному центрі, але Голову закрили в кутузку, а жінку прогнали з погрозами, що і її закриють, якщо буде набридати...

Як страшно небезпечного злочинця, його вели під конвоєм цілого взводу енкаведистів. Після місяця тортур у Першій Рівненській тюрмі НКВД, військовий трибунал, не засідаючи і години, виніс звичний для того часу вирок; "Селянина з Сарненського району Савчина Олексія Степановича, сорока чотирьох років, сільського старосту, за зв'язок з німецькими окупантами, як ворога народу, засудити до смерті, через розстріл"

Повернувшись у камеру, подібну на біблійне пекельне місце, Олексій згадував трибунал. З жахом подумав, що зовсім скоро куля прониже його серце." Господи! Боже мій, спаси і помилуй! За що? За які злочини перед людьми розстрілюють його? За те що люди обрали його Головою? То ж не сам себе призначив, а люди обрали"...

Олексій стрепенувся – нічого хоронити завчасно себе. Не може такого бути, щоб так ні за що його згубили.- Думки перенеслися назад у село, до сім'ї. Як вони будуть без нього? Як переживуть це криваве лихоліття? Аби не вивезли і їх десь, до Сибіру.

Від тяжких дум у тюремні реалії повернула його команда.

- Савчин! З речами на вихід!

Вивели його у двір і повели в бік міського парку.

- Скорее падло! - гаркнув конвоїр. "А навіщо скоріше? Куди поспішати? Адже останній раз крокує він по своїй землі. Але чому його ведуть в парк? – не полишають сумніви Олексія, – невже будуть розстрілювати в самому центрі міста – парку. І чому в них, в руках вірьовка, зав'язана петлею?..."

Пролунала команда – " Стой!" Взвод зупинився під вітами старезної сосни.

" Що ж вони будуть робити зі мною далі?" – свердлила сумнівна думка в'язня. Перевів погляд на старшого конвоїра, і не спускав з нього очей, а той, наче й не помічаючи того погляду, передав вірьовку двом своїм підопічним.

"Значить мене стратять, під цією старою, крилатою сосною – обпекла розум страшна думка".

Конвоїри вірьовку петлею накиннули на засудженого, наказавши попередньо вирівняти руки по швах, затягнули петлю. Олексій не міх навіть поворухнути руками, щоб помолитися востаннє.

Над парком, над чорними кришами міста, під деревами нависла мертва тиша. Націлили конвоїри свої карабіни у засудженого до страти. Не було сили дивитися, як вони в брудних, колись зелених бушлатах, пропалених рушничним вогнем у розстріляних, і просякнутих їхньою кров'ю, чекали на команду - "Вогонь!"

Олексій зрозумів: смерть вже невідворотня, ось вона на цівці карабіну. " Боже мій!, – відчайдушно молила його душа, – невже настала остання його мить? Царю небесний, спаси мене!. Я ж все життя вірив у тебе, чим же так тяжко завинив я перед тобою? "

Солдати ще тісніше прильнули до цівок карабінів. Пролунала команда – вогонь.., і не стало на світі простого селянина, сільського обранця – Савчина Олексія Степановича.

Пройдуть десять післявоєнних років, і реабілітують розстріляного ні за що "ворога народу", але що з того?

Лише у "Книзі пам'яті і слави Волині /т.9/ буде коротенько відзначено: " Савчин Олексій Степанович, 1900 року народження, учасник національно-визвольних змагань 1941 – 1955 років. Член формувань ОУН-УПА /ніколи ним не був-авт./ Загинув у боротьбі з московськими окупантами, розстріляний у Першій Рівненській тюрмі НКВС у 1945 році."

А в книзі "Державотворці. /"Просвіта " Рівненщини/ у розділі " Сарненська "Просвіта" у розповіді про Немовицьку "Просвіту" наведено таке: " Так у селі Немовичі члени осередку Товариства, заснованого 1926 року, збиралися у хаті Івана Антоновича Мички. Просвітяни читали газети, літературу, співали українських пісень. Активістами були Олексій Савчин, Іван Тарапан, Наум Яковець та інші. Література доставлялася з Галичини. Як згадував просвітянин Адам Крат, за участь у "Просвіті" польська влада перед самою війною засудила немовицьких просвітян до смертної кари..."

Від себе додаю, що лише прихід Червоної Армії 17 вересня 1939 року врятував життя просвітянам. І треба ж такому трапитись, що саме Радянська влада привела до виконання те, що не встигли вчинити поляки.

Без дороги назад

Дослідник Савчин О.М.

Проходять роки, відійшли у вічність учасники тих кривавих і непростих подій, очевидці того лихоліття. По різному до них відносяться сучасники. Мої рідні дядьки були по різні сторони тієї боротьби. Одні воювали на фронті, інші боролися в лісах проти окупантів рідного краю. І не мені судити, хто з них був правіший. Але не можу серцем сприйняти того, коли з телевізійних екранів, зі сторінок газет читаєш про "освободітелів Велікой Отєчественной", про їх вшанування, що зрозуміло потрібно робити. Але при цьому не згадувати про тих, хто справді боровся і віддав своє життя за незалежність свого краю – негуманно і по козунські несправедливо.